

הרב דוד לאו

חיוב מסירת נפש

בימי מצור ומצוק, עת נאספו עמים ו"אמרו לכו ונכחידם מגוי, ולא יזכר שם ישראל עוד" (תהילים פ"ג, ה'), מסרו יהודים רבים את נפשם על הקפדה על מצוות התורה. סיפורי גבורה יהודית מעת חורבן יהדות אירופה מרטיטים כל לב. אין אנו יכולים לעמוד על סודם של מקדשי השם, ובוודאי שאל לנו לדון ולבחון את מעשיהם של קדושי עליון אלו. אך במסגרת דיון הלכתי, ישנו מקום לבדוק האם אכן מותרת או אף מחויבת, מסירת נפש על הלכה, או שמא אסורה היא.

א.

שנינו במסכת בבא קמא :

"ת"ר : וכבר שלחה מלכות רומי שני סרדיטות אצל חכמי ישראל למדונו תורתכם, קראו ושנו ושלשו. בשעת פטירתן, אמרו להם : דקדקנו בכל תורתכם ואמת הוא, חוץ מדבר זה שאתם אומרים : שור של ישראל שנגח שור של כנעני - פטור, של כנעני שנגח שור של ישראל, בין תם בין מועד - משלם נזק שלם, ממ"נ? אי "רעהו" דוקא, אפילו דכנעני כי נגח דישאל לפטור! ואי "רעהו" לאו דוקא, אפילו דישאל כי נגח דכנעני לחייב! ודבר זה אין אנו מודיעים אותו למלכות"

(ל"ח, ע"א).

וביאר ענין זה רש"י על אתר :

"חוץ מדבר זה - והם לא גילו להם טעמו של דבר, שיהא ממונו של כנעני בחזקת הפקר, מפני הסכנה".

והקשו שם בתוספות :

"וא"ת והא אמרינן בחגיגה : "המלמד תורה לעובד כוכבים עובר בעשה ד"מגיד דבריו ליעקב" (תהלים קמ"ז, י"ט) "ויג, ע"א), ויש לומר דבע"כ עשו ע"פ דברי המושל, ולא נתחייבו למסור עצמן, אי נמי עשו עצמם גרים, כדאי' בספרי דפרשה אף חובב עמים"

(ד"ה "קראו ושנו ושלשו")¹.

וכתב שם המהרש"ל ב"ים שלמה" :

"גם שמעינן מהאי ברייתא דאסור לשנות דברי תורה, אף כי הסכנה. וחייב למסור עצמו עליה, דלפי חד שינוי דתוסי שמלכות הרשעה גזרה עליהם, ולמה לא יראו חכמים שתעליל מלכות הרשעה עליהם. הלא אם

¹ וכן הוא בתוסי' רבינו פרץ וברשב"א שם.

תמצא דבר קשה כזו לומר בפני האומות שאנחנו פטורים מהזיקן, והם חייבים. וכי לא היה להם לחוש ח"ו לכמה שמדות וחורבות דליפוק מיניה. בפרט מלכות הרשעה שכל מחשבתם רק להתגולל ולהתנפל על שונאינו. וא"כ היה להם לשנות או שניהם חייבים, או שניהם פטורים. אלא ש"מ שמחויבים אנו למסור על קידוש השם. ואם ח"ו ישנה הדין הוא ככופר בתורת משה. ומסתמא איירי כגון שהשרים שאלו בפרטים על כל דין ודין, שור של ישראל שנגח לשל נכרי, ושל נכרי שנגח לשל ישראל. ועל כן השיבו האמת על קדושת השם. כי לא הייתה היכולת בידם לשמט עצמם מדין זה. והא דאיתא בפרק קמא דמגילה (ט', ע"א) מעשה בתלמי שכינס ע"ב זקנים וכו', ושינו התורה. התם מן שמיא הוא דאסכימו בהדייהו וכעין רוח הקדש היה. וכן איתא התם נתן הקב"ה [בלב] כל אחד וכו', והוה על פי הדיבור. ועוד התם לא שינו שום דבר ממשמעותו, אלא שינו הלשון, דלא יהפכו למינוות, וכמו ששינו כך הוא כוונת המקרא כפשוטו. אבל לומר על הפטור חייב, או להיפך, היה ככופר בתורת משה. מה לי דיבור אחד מה לי כל התורה, כדאיתא בפרק ג' דיומא (ל"ח, ע"ב): "אמר רב כל השוכח דבר אחד מכל תלמודו גורם גלות לבניו. שנאמר: "ותשכח תורת אלקיך אשכח בניך גם אני" (הושע ד', ו'), אלמא דדבר אחד מהתורה הוא נקרא תורת ה' "

(פרק ד', סימן ט').

ב.

למדנו מדבריו הלכות שיש לעמוד עליהן ולסדרן. עיקר חידוש הדין שכתב לפי תירוץ התוס' הוא שאם נכרי שואל את ישראל מהו דין התורה באופן כזה וכזה, ויש חשש גמור שאם ישיב לו כפי האמת הוא נמצא בסכנת נפשות שיהרגוהו או אפילו שיהרגו רבים מישראל, אף על פי כן צריך לומר לו את הדין כפי שהוא ואין לו לחוש לסכנת נפשות שלו ושל הרבים. וטעמו הוא, שהמשנה את ההלכה בכוונה, הרי הוא ככופר בתורת משה, ועל כפירה בתורת משה יש חיוב של יהרג ואל יעבור, וכמובן שכל זה אמור רק באופן שאי אפשר להשמט מהם, וכפי שביאר היש"ש.

דבר זה צריך עיון, מנין לו לחדש חידוש גדול כזה? בפשטות היה נראה שעניין זה של כפירה בתורה שייך עם עניין של עבודה זרה, והרי זה בכלל אביזרייהו דעבודה זרה. בשלמא כשהוא עובד ממש עבודה זרה, אע"פ שבלבו אינו מאמין בזה, מ"מ אמרה תורה שגם באופן כזה יהרג ואל יעבור, הואיל והוא עשה מעשה ועבד עבודה זרה, מה שאין כן בנידון דידן שאינו עושה כלום. וגם אם ננקוט שאם היהודי אומר לגוי שהוא כופר בתורה הוי בכלל יהרג ואל יעבור, דהוי בכלל עבודה זרה,

עדיין אינו מובן הדמיון לנידון היש"ש, שהרי בנידונו אינו כופר כלל בתורה. בשלמא אם היו הגויים יודעים שהיהודי משנה את הדין בגלל הפחד, גם כן יש מקום להבין פסק זה, הואיל והדבר כרוך בחילול השם, שאין היהודי איתן בתורתו ויהדותו, אלא משנה את הדינים וההלכות מפני הפחד. ברם באופן האמור שהגוי אינו יודע כלום מדיני התורה, ואין לכאורה מקום לומר שיש לחוש שמא תיודע לו האמת, שהרי מנן לנו לחוש עד כדי כך, א"כ מדוע היא בזה חיוב מסירת נפש.

ג.

חיפשתי בפוסקים ולא ראיתי מי שהביא את דברי המהרש"ל הללו להלכה. והנה בשולחן ערוך פסק:

"אסור לאדם לומר שהוא עובד כוכבים כדי שלא יהרגוהו. אבל אם כדי שלא יכירוהו שהוא יהודי משנה מלבושו בשעת הגזרה, מותר, כיון שאינו אומר שהוא עובד כוכבים"

(יו"ד קנ"ז, ס"ב),

אכן אף שם הרי הגוי אינו יודע שהוא יהודי, והוא בטוח שהוא גוי, כי אם היה לגוי ספק הרי לא היה היהודי ניצול, ומ"מ יש בדבר חיוב יהרג ולא יעבור. משמע ששורת הדין בזה שאף הישראל כלפי עצמו אין לו להסתיר את יהדותו באמירה מפורשת שהוא נכרי, והיינו שעצם אמירתו זו שהוא נכרי וע"י כך ניצול היא אמירה אסורה, והיא בכלל אביזריהו דע"ז. וממילא לא רחוק לומר גם כחידושו של המהרש"ל שאין לאדם לומר הלכה שאינה לפי האמת, הואיל ויש בזה שינוי מתורתנו הקדושה, וכל שינוי בתורה הוא בכלל כפירה, וכפירה בתורה הוי אביזריהו דעבודה זרה, וממילא יהרג ולא יעבור.

ושמא יש לפרש דבריו שכוונתו לדברי הריטב"א שכתב:

"וכתב עוד ז"ל והוי יודע שאמונת הישמעאלים, אע"פ שהם מייחדים, עבודה זרה גמורה חשיבא ליהרג ואל ישתמד, שהרי המודה באמונתם כופר בתורת משה שאינה אמת כמות שהיא בידינו, וכל כיוצא בו עבודה זרה היא. ואמרו בשאר מצוות יעבור ואל יהרג במתכוון להעביר, אלא כשאומרים לו חלל שבת כדי לעבור על דתך, לא שיאמרו לו חלל שבת כמודה שאין תורתך אמת ולא ציוה הקב"ה לשמור את השבת, כך שמעתי"

(פסחים כ"ה, ע"ב).

מבואר בדבריו שאין לשנות הלכה כאשר השינוי גופא הוא כפירה בתורה, אף שאין בזה מעשה, במהרש"ל הפליג עוד בחידושו וצ"ב מנן מקורו.

ד.

בגיטין למדנו במעשה של קמצא ובר קמצא :

"אזל אמר ליה לקיסר מרדו בך יהודאי, אמר לו מי יימר, אמר לו שדר להו קורבנא חזית אי מקרבין ליה. אזל שדר בידיה עגלא תילתא, בהדי דקאתי שדא ביה מומא בניב שפתים, ואמרי לה בדוקין שבעין, דוכתא דלדידן הוה מומא ולדידהו לאו מומא הוא. סבור רבנן לקרוביה משום שלום מלכות, אמר להו רבי זכריה בן אבקולס יאמרו בעלי מומין קרבין לגבי מזבח, סבור למיקטליה דלא ליזיל ולימא, אמר להו רבי זכריה יאמרו מטיל מום בקדשים יהרג (שיחו סבורים שבשביל שהטיל מום בקדשים ועבר על "מום לא יהיה בו" נהרג" - רש"י, שם). אמר רבי יוחנן ענותנותו ("סבלנותו, שסבל את זה ולא הרגו" - רש"י, שם) של רבי זכריה בן אבקולס החריבה את ביתנו ושרפה את היכלנו והגליתנו מארצנו".

(נ"ו, ע"א)

בספר יד דוד להר"ד זינצהיים למס' גיטין כתב :

"כתב המגן אברהם בהלכות לולב (סי' תרנ"ו, סק"ז) משמע קצת בגיטין, שמותר לעבור על לא תעשה מפני שלום מלכות. ונראה כוונתו, ממה שאמרו כאן, רבנן סברו לאקרובי משום שלום מלכות. ואי משום הא לא איריא, דהא רבי זכריה בן אבקולס לא הניחו להקריב, ומשמע דרבנן הודו לר' זכריה. ואין לומר דבאמת רבי זכריה שלא כדין עשה, כדאמר ענותנותו של ר' זכריה החריבה את ביתנו, הא ליתא, דהא רש"י כתב על שלא הניח להורגו. אמנם מהרש"א פירש באמת כן, דמפני שלא הניח להקריב הוא שגרם להחריב הבית, מיהו גם לרבי זכריה היה מותר להקריב משום שלום מלכות, דהא לא אמר טעמא אלא שיאמרו בעלי מומים קרבים לגבי מזבח, ויקריבו גם שלא משום שום מלכות, ובזה היה הדין עמו לדעת רש"י, אבל במה שלא הרגו לא עשה כדין. אמנם בודאי הדבר תמוה אם לעבור על לא תעשה ממש מותר מפני שלום מלכות, מכל שכן מפני הך דשמא יאמרו, דהוה רק חששא בעלמא שיטעו אח"כ, לא היה להם לחוש כלל מפני הסכנה"

(עמ' קכ"ו).

ה.

בספר 'יחוס יתנאים ואמוראים' לרבינו יהודה ב"ר קלונימוס משפירא (רבו של בעל הרוקח), ערך 'ר' זכריה בן אבוקולס', ראיתי שהאריך בביאור הסוגיא וכתב:

"במעשה דאקמצא ובר קמצא והוא שמיחה בחכמים שלא להקריב בעל מום למזבח משום שלא יאמרו בעלי מומים מקריבים למזבח, וחכמים רצו משום שלום מלכות, וגם מיחה שלא להרוג מוסר משום שלא יאמרו מטיל מום בקדשים נהרג, הא לאו הכי היה מותר דאין לך רודף יותר ממוסר, ועוד שהיה רוצה למסור גוף וממון כמו שעשה, ומיחה משום שלא יאמרו מטיל מום נהרג, ועל אותה ענוה א"ר יוחנן וכו', דהו"ל למיעבד כר' שמלאי כדאיתא בהרואה (ברכות נ"ח, ע"א, ולפנינו שם ר' שילא) ורב כהנא כדאיתא בהגוזל (ב"ק קי"ז, ע"א), והא דבעי לאקרובי משום שלום מלכות ואי אקריב משמע דשפיר עביד דפיקוח נפש ממש הוי שלום מלכות. ותימה הא דגרסינן בהשותפין (בבא בתרא י', ע"ב) באגדה, איפרא הורמיו אימיה דשבור מלכא שדרא ארבעה מאה ארנקי דדינרי לקמיה דר' אמי ולא קבלניהו, שדרתינהו קמיה דרבה וקבלניהו, שמע ר' אמי ואיקפד אמר ליה ליה "ביבוש קצירה תשברנה" (ישעיה כ"ז, י"א) וגו', ורבא דעבד משום שלמא דמלכותא וכו', ור' אמי מ"ט לא עבד הכי משום שלום מלכות, ונראה בבירור לר' אמי שלא יבוא לידי סכנה, ורבא חשש ועשה בחכמה שלא תהא לאתחשב לה לצדקה וכו' "

(עמ' קס"ח).

ועיי"ש עוד שהוסיף להביא מקורות על עצם האיסור ליטול צדקה מהנכרים, ומ"מ אם הם נותנים לעניי ישראל, יש לנו לקבל ולעשות כפי מצות המלכות.

עוד הוסיף וכתב:

"ולא מבעיא דשלום מלכות דעדיף טובא, אלא אפילו דרכי שלום ודבר שיבוא לידי הגוי התירו חכמים אע"פ שיש שם נדנדוד איסור כדאיתא במסכת עבודה זרה פרק א' (ו', ע"א): "הלכה אסור לשאת ולתת עמהם, דאמרינן ההוא מינא דשדר ליה דינרא קורדניא לר' יהודה נשיאה ביום אידו. הוה יתיב רשב"ל קמיה אמר היכי איעביד אישקליה אזיל ומודי, לא אשקליה הויה ליה איבה וכו', ומאי מספקא ליה ש"מ", גרסינן בפרק אין מעמידין (עבודה זרה כ"ו, ע"א) "תנו רבנן בת ישראל לא תיילד את הנכרית... מפני שמילדת בן לעבודה זרה וכו', ותו גרסינן תנו רבנן בת ישראל לא תניק בנה של נכרית מפני שמגדלת בן לעבודה זרה וכו'", ובהני תרתי מודו רבנן לר' מאיר, ומסקינן התם דמותר לבת ישראל לילד לנכרית בשכר משום איבה, ורב יוסף היה סובר שאף בשבת בשכר מותר, מיהו לא לחלל בשבילה שבת אלא לסייעה ולסעדה בלידתה בלא חילול, וגם היה סובר שלהניק בשכר מותר משום איבה, ואמר ליה אביי

כיון דיכול לדחותה בדברים שלא יבואו לידי איבה אסור, הא לאו הכי שרי דהא אין ממחין ביד עניי גויים בלקט שכחה ופאה וכו' " (שם, עמ' ק"ע ועיי"ש בהמשך דבריו).

מתבאר עכ"פ מדברי הר"י ב"ר קלונימוס שעפ"י עיקר הדין היה להם להרוג אותו כיון שהוא מוסר, וכן כתב המאירי בגיטין :

"ואתה למד ממנה שכל שהוא מוחזק להרביץ את המלכות על הציבור מותר להורגו, וכמו שאמרו סבור למיקטליה כי היכי דלא ליוזיל ונימא בי מלכא אמר להן ר' זכריה וכו', ואמרו עליו ענותנותו של ר' זכריה החריבה את ביתנו"

(בית הבחירה למאירי, גיטין נ"ה, ע"ב),

מפורש בדבריו שיש ללמוד מכאן שמותר להורגו, וגם ממה שהביא מה שאמרו על ר' זכריה, משמע שסבר שאין הלכה כמותו. אלא שעדיין יש לעיין בלשון המאירי שכתב "מותר להורגו", ואמאי נקט לשון היתר בלבד, שמשמע שאין זו חובה אלא רשות, וגדר הותר דמו בלבד, והרי חובה להורגו כפי שחובה להרוג כל רודף ומוסר. כנראה שהמאירי כתב כן משום שאכן קשה לו שאם זו ממש חובה גמורה, איך אפשר שלא עשו כן, ואיך אפשר שר' זכריה בן אבקולס לא סבר כן, ואיך יתכן שקיבלו את דעתו. בשלמא אם הנידון הוא היתר גרידא, אפשר לומר שהם סברו שזהו היתר, איך קיבלו את דעתו של ר' זכריה שלא להתיר, אך כאמור לא מובן אמאי אין זו חובה ומצוה גמורה, ולא היתר גרידא.

ו.

וכתב החיד"א :

"אמר ר' יוחנן ענותנותו של ר' זכריה וכו', בא להעיר עיקר גדול בעבודת השם, שצריך האדם לשקול בפלס כל אשר הוא עושה להיות צופה ומביט רואה את הנולד, וכמו שאמרו פעמים שביטולה של תורה זוהי קיומה, וזה יתד שהכל תלוי בו לשקול בשקל הקדש אשר יעשה האדם בכל עניינו, בין במילי דעלמא בין במילי דשמיא, צדיק יבחן הדרך הטוב והישר לשעתו ולעתיד לבוא שלא תצא תקלה ח"ו וכיוצא וישים עיניו ולבו לשמים כי לא ימנע טוב להולכים בתמים יורנו בדרך יבחר"

(פתח עיניים, גיטין נ"ו, ע"א ; עמ' רל"ח, ע"ב-רל"ט, ע"א),

מבואר מדברי החיד"א שהיה להם לחכמים לעשות שלא כדברי ר' זכריה אלא היו צריכים להכריע אף בניגוד לדעתו. וראה גם במסילת ישרים שהקדים וכתב :

"והבית השני גם הוא חרב ע"י חסידות כזה אשר לא ישקל במשקל הצדק"

(פרק כ'),

ואח"כ הוסיף וכתב על מעשה זה של ר' זכריה²:

"הרי לך שאין לדון בחסידות המעשה כאשר הוא שם לבד, אך צריך לפנות כה וכה לכל הצדדים שיכול שכל האדם לראות עד שידון באמת איזה יכשר יותר, העשייה או הפרישה"

(שם).

ז.

בעניין זה כתב הגאון רבי אלחנן וסרמן הי"ד כך:

"ועיין בפרק הניזקין בסוגיא דקמצא ובר קמצא שדי ביה מומא, סבור רבנן לאקרוביה, אמר להו ר' זכריה בן אבוקולס יאמרו בעלי מומין קרבין לגבי מזבח. והנה מאי דאיצטריך לומר הך טעמא דיאמרו דאינן אלא משום גזירה דרבנן, ותיפוק ליה משום גוף האיסור דהוא לאו דאורייתא. צריך לומר דשלוש מלכות דינו כפקוח נפש, ומדאורייתא היה מותר להקריבו. והשתא קשה מה דעתו של ר' זכריה, דכיון דמשום הלאו דאורייתא ניחא ליה דנדחה מפני פקוח נפש, א"כ גם הגזירה דרבנן דיאמרו תהא נדחית, ומאי אולמא דגזירה של דבריהם יותר מגוף האיסור דאורייתא. ולפי הנ"ל י"ל דהלאו דאורייתא כיון שהוא נדחה מפני פקוח נפש לא נעשה בזה איסור כלל, אבל מה שילמדו מזה דמותר להקריב בעלי מומין למזבח, א"כ יקריבו גם בשעה שלא יהא פקוח נפש, וא"כ נמצא שיעברו על האיסור במקום שלא יהיה ההיתר של פקוח נפש" (קובץ הערות ליבמות, סי' מ"ט, סק"ז).

ביאור דבריו על פי מה שהקדים שם לבאר שאם יש רצון לעבירה יחד עם האונס, אין האונס פוטרו, ופיקוח נפש אינו מתיר את הכל. אך הוא חזר וכתב שם:

"והג"ר בן ציון ז"ל פלמן הגאב"ד דזאגר שדי ביה נרגא בתירוץ הזה, דמכל מקום גם האיסור הזה מה שמכשילים לדורות והוא לאו דלפני עוור גם כן צריך להיות נדחה מפני פיקוח נפש. ובאמת כן נראה כדבריו דאם יאנסוהו להושיט כוס יין לנזיר, והנזיר רוצה לשתותו במזיד שלא במקום אונס כלל, גם כן ראוי להיות מותר לעבור ולא ליהרג, דנהי דישאר האיסור על הנזיר דלגבי דידיה ליכא פקוח נפש, מ"מ המושיט לו לא עבר אלא אלאו דלפני עוור, והוה נדחה מפני פקוח נפש, וצ"ע" (שם, סק"ח),

² וראה גם בספר הזכרון לסבי זקני הגאון ר' יצחק ידידיה פרנקל זצ"ל (הוצאת מכון ירושלים, עמי רל"ו-ז') שהאריך בדרך הדרוש על ענותנותו של ר' זכריה, ובתוך דבריו הביא את ביאורו של הגאון רבי עזריאל הילדסהיימר שגם בדבריו מבואר שהיה להם לחכמים לחלוק על רבי זכריה ולהכריע מדעתם, עיי"ש.

ואכתי הדרא קושיא לדוכתיה, מה הייתה דעתו של ר' זכריה בן אבקולס.

ח.

לכאורה יש מקום לפרש עפ"י דברי המהרש"ל שהבאנו לעיל, שכל שמשנה את ההלכה אין הדבר עומד בפני פיקוח נפש. אלא שעדיין טעון ביאור מנא לן הלכה זו, וכן מהו הגדר בזה. לכאורה נראה לומר עפ"י מה שכתב לבאר סבי מורי זצ"ל בספרו 'דרך ישרה' בשיטת הרמב"ם (הל' ממרים פ"ב, ה"ט) בגדר בל תוסיף ובל תגרע, וכתב שם:

"ונראה לומר בביאור דעת הרמב"ם במה שכתב דכל שאומרים על איסור דרבנן שהוא מן התורה דעוברים בלאו, דאין כוונתו על כל מי שיאמר כן, דבודאי סתם אדם שאומר כן אין לדבריו שום משמעות ושום חלות דין, ודבריו הם דברים בטלים, ואין בזה לאו. לא אמר הרמב"ם הלכה זו רק על בית הדין הגדול, דאליו מסורים פירושי התורה שבעל פה וקבלת התורה שבכל דור ודור, וכמו שבאמת מזכיר הרמב"ם רק את בי"ד הגדול, וכל הפרק שם עוסק בזה, והביאור הוא כנ"ל, דע"י הוראה של הבי"ד הגדול נעשה שינוי כביכול בגוף מצוות התורה, ועל כן ס"ל להרמב"ם דיש בזה בל תוסיף, כמו שיש בל תוסיף אם הוסיף על התפילין ועל הלולב, דיש בזה שינוי מהותי, ולכן לית ליה להרמב"ם החשש שכתב הראב"ד וכו' "

(דרך ישרה ח"ב, סי' י"ז, עיי"ש באריכות דבריו).³

מעתה יש לומר כן גם במה ששלחו אצל חכמי ישראל בסוגיא בבבא קמא (ל"ח, ע"א), וגם בסוגיא דקמצא ובר קמצא ששקלו וטרו חכמי ישראל כיצד לנהוג, ובפשטות חכמי ישראל היינו חכמי בית הדין הגדול, כלומר סנהדרין גדולה. וכן משמע בספרי (פרשת "וזאת הברכה")⁴ שהם באו אצל רבן גמליאל לאושא, והיינו רבן גמליאל שהיה נשיא הסנהדרין שישבה אז באושא, שהיא אחת מעשר הגלויות שגלתה הסנהדרין. ולפיכך יש לפסקי ההלכה היוצאים מהם משמעות אחרת לחלוטין, והיינו משמעות של שינוי התורה ח"ו. לכן אמר הים של שלמה, שלא יכול בית הדין הגדול לומר הלכה שאינה נכונה, משום שאמירה כזאת

³ וראה גם בשו"ת הוד-צבי להגרצ"י אדלשטיין סי' ט"ו, סק"ה, וכן בספר נפש-הרב לרצ"ה שכטר במבוא.

⁴ "דבר אחר 'אף חובב עמים' (דברים ל"ג, ג) מלמד שלא חלק להם הקדוש ברוך הוא חיבה לאומות העולם כדרך שחלק לישראל תדע לך שכן שהרי אמרו גזילו של נכרי מותר ושל ישראל אסור וכבר שלחה מלכות שני סרדיטיאות ואמרה להם לכו ועשו עצמכם יהודים וראו תורתם מה טיבה הלכו אצל רבן גמליאל לאושא וקראו את המקרא ושנו את המשנה מדרש הלכות והגדות בשעת פטירתם אמרו להם כל התורה נאה ומשובחת חוץ מדבר אחד זה שאתם אומרים גזילו של גוי מותר ושל ישראל אסור ודבר זה אין אנו מודיעים למלכות" (ספרי דברים פיקא שד"מ).

היא גופא עקירת התורה, ועקירת התורה אינה נדחית מפני פיקוח נפש. אבל סתם אדם שירצה להציל עצמו מסכנה ע"י שיאמר על הלכה מסוימת שאינה כן, זאת לא שמענו שיש בזה משום יהרג ואל יעבור. ואע"פ שלשון הישי"ש מורה קצת שעל כל אדם נאמר כן, מ"מ עפ"י הסברה האמורה יש לחלק כן.

כמו כן בסוגיא דר' זכריה בן אבקולס יש לפרש בדרך זו, הואיל ובשאלה זו היו צריכים להכריע בית הדין הגדול, נמצא שיש לחשוש לכל תקלה שיכולה לצאת מן הפסק שלהם, וא"כ הואיל והעלה רבי זכריה בן אבקולס את החשש שמא יאמרו בעלי מומין קרבים לגבי מזבח או שמא יאמרו שהמטיל מום בקדשים יהרג, נמצא א"כ שיש כאן ספק של עשיית מעשה ששייך בו יהרג ואל יעבור, שהוא עקירת דבר מן התורה באופן החלטי ולעולם, לכן סבר רבי זכריה ששב ואל תעשה עדיף.

ט.

כן מורה לשון הרמב"ם שכתב :

"ויש לבית דין לעקור אף דברים אלו לפי שעה, אע"פ שהוא קטן מן הראשונים, שלא יהו גזירות אלו חמורות מדברי תורה עצמה, שאפילו דברי תורה יש לכל בית דין לעוקרו הוראת שעה. כיצד, בית דין שראו לחזק הדת ולעשות סייג כדי שלא יעברו העם על דברי תורה מכים ועונשים שלא כדין, אבל אין קובעים הדבר לדורות ואומרים שהלכה כך הוא. וכן אם ראו לפי שעה לבטל מצות עשה או לעבור על מצות לא תעשה כדי להחזיר רבים לדת או להציל רבים מישראל מלהיכשל בדברים אחרים עושים לפי מה שצריכה השעה, כשם שהרופא חותך ידו או רגלו של זה כדי שיחיה כולו, כך הבי"ד מורים בזמן מן הזמנים לעבור על קצת מצוות לפי שעה כדי שיתקיימו כולם, כדרך שאמרו חכמים ראשונים "חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה" (יומא פ"ה, ע"ב)"

(הלכות ממרים פ"ב, ה"ד).

הוסיף הרדב"ז על השוואת הרמב"ם שדימה זאת לחולה וכתב :

"אין המשל הזה צודק אלא אם כן אנו רואין את כל ישראל כאילו הם גוף אחד, ואע"פ שגופין מחולקים הם, כיון שנשמותיהם ממקום אחד חוצבו הרי הם כגוף אחד, כי הנשמה היא עיקר, ודע זה. ומדברי רבינו נראה שהמשל הוא על המצוות שהן כגוף אחד, ובית דין מבטלים מקצת כדי לקיים השאר, והמשל צורך בשני הדרכים"

(רדב"ז, שם)⁵.

אכן, אם יהיה נראה לבית דין שאי אפשר להעמיד הדת על תילה אלא ע"י ביטול איזו מצוה או שינוי איזה דין לעולם, הרי מפורש בדברי הרמב"ם שאין להם רשות לעשות כן, כי התורה חייבת להישאר בשלמותה אע"פ שלא תהיה אפשרות לתקן את המצב, והיינו מפני שעקירת התורה היא בכלל יהרג ואל יעבור. והרמב"ם מסיק שעניין זה דומה לפסק חכמים ראשונים ש'חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה' (שבת קנ"א, ע"ב), הרי שעקירת דבר מן התורה לצורך שמירת התורה היא גדר עשיית עבירה במקום פקוח נפש, ומ"מ אין עושים אלא עבירה כזאת שהיא גדר עקירת מצוה לזמן, אבל לא עבירה שהיא גדר עקירת מצוה לעולם, ואע"פ שיש פיקוח נפש. מפורש בדבריו שגם במקום פיקוח נפש אין עוקרים מצוה לחלוטין, מפורש שעקירת התורה אינה נדחית מפני פיקוח נפש, וזה מורה כהוראת המהרש"ל. העולה מדברינו הוא שהלכה זו שקבע המהרש"ל אינה שייכת לסתם אדם מישראל, אלא לבית הדין הגדול בלבד, שהם עצמם עמוד התורה שבעל פה. ועל כן לא הביאו הפוסקים הלכה זו, שאינה נוגעת למעשה. ומ"מ פשוט הוא שהחובה עליה הזהיר התנא באבות (פ"א, מ"א), "חכמים היזהרו בדבריכם" שרירה וקיימת, שהרי עדיין יש מקום לחוש שמא תצא תקלה מתחת ידם.

י.

נמצא שלבית הדין הגדול אסור לומר או לעשות מעשה שיש בו דבר שמשמעו עקירת התורה, אפילו במקום פיקוח נפש. אך יש לתמוה, הרי התוס' בבבא-קמא שם תמה איך לימדו את הגויים תורה נגד ההלכה שאוסרת ללמד תורה לגוי משום "מגיד דבריו ליעקב", ותיירץ התוס' שהיו אנוסים עפ"י המלכות ואינם מחויבים למסור נפשם עבור כך. ולכאורה לפי הנתבאר, מדוע לא נאמר שהואיל ויאמרו שמותר ללמד תורה לגוי שיהא הדין שמחויבים למסור נפשם ולא ללמד תורה לאותם גויים. ואע"פ שהכל רואים שחכמים עושים כן מפני סכנת נפשות, הנה גם בסוגיא של רבי זכריה בן אבוקולס אמרו חכמים לעשות כן מפני סכנת נפשות, ואסר להם רבי זכריה. ואפלו בסוגיא בבבא קמא שם אם היו חכמים אומרים לסרדיוטות הלכה אחרת בשור שנגח לעכו"ם, גם היו העולם יכולים להבין שעשו כן מפני פיקוח נפש, ומ"מ נקט

⁵ וראה מה שכתב בזה בספר ברכת יעבץ עמ' נ"ד.

המהרש"ל שיש בזה עקירת התורה, ועדיין תמוה איך לימדו אותם תורה ולא מסרו את נפשם.

י"א.

הלכה למעשה יש להעיר שמצינו לרבינו מנחם המאירי במקומות רבים בש"ס, שדן בהלכות שהיה סכנה בפרסומן בפני אומות העולם, שכתב שאין הדברים אמורים אלא בעובדי אלילים, ולא באלו הגדורים בדרכי הדתות, כבסוגיא בבבא קמא גבי שור עכו"ם ועוד. ראה בקובץ "צפונות" ח"א מאמרו החשוב של הרב דוד צבי הילמן שליט"א (עמ' ס"ה-ע"ב) שבירר יפה עניין זה, שדברים אלו נכתבו מפני סכנת הרדיפות, וכמו שנקט כן החתם סופר בתשובה (בקובץ שו"ת חתם סופר תשל"ג, סי' צ'), עיין שם שהביא כמאמרו ידיעות נרחבות בזה.

מבואר שדרך זו של המאירי סותרת את פסק הים של שלמה שאין לשנות דין תורה בגלל הסכנה. אלא אם נאמר שבאמת שיטת המאירי אינה כן, ואולי מותר לכתוב ולפרסם פירושים שאינם לפי האמת כגלל הסכנה, ולא רק שמותר להשיב כך במקום הצורך, והוא משום "עת לעשות לה' הפרו תורתך" (תהילים קי"ט, קכ"ו).